

Török József

EGYHÁZTÖRTÉNELEM ÉS SZENTKÉPEK IX. PIUSZ ÉS XIII. LEÓ PÁPASÁGA IDEJÉN (1846–1903)

A mindennapok hitéletének, katolikus jámborságának nélkülözhetetlen, ugyanakkor szerény (mert olcsó), veszendő (mert papír) és néha nívós művészi szintet is felmutató emlékei a szentképek, amelyek folytonos jelenlétükkel a rendszeresen forgatott imádságos könyvek lapjai között megbújva, néha vagy gyakran a könyvjelző szerepét is betöltve, hitelesebben tanúskodnak a 19. század katolikus híveinek pietásáról, mint a korabeli szentbeszéd-gyűjtemények, mégha a kettő között számos összefüggés is felfedezhető. A prédikációs könyvek ugyan pontosan rögzítették a híresebb szónokok szószerűen elmondott vagy inkább „elmennydörgött” beszédeit¹, ám azt, hogy a hívek nagy tömegei olvasták volna azokat, merészség állítani. E beszédgyűjtemények megjelenítése mögött ott rejtezik a szerzői becsvágy, vagy főpapok körüli, ún. aulai papság túlzott buzgólkodása², esetleg kockáztató kedvű könyvkiadók lelkesültsége; s ezért kevésbé kifejezői a hívek tényleges lelki igényének, teológiai érdeklődésének. Sok esetben a szerzők maguk a kiadók, mert az „image” mesterséges megteremtése a 19. század egyházi személyiségeitől sem volt idegen. S ha végképpen közönyösek maradtak a jóhiszeműleg előre kiszemelt olvasók, akkor a beszédeit nyomtatásban is terjesztő szónoknak évtizedekre előre megvolt az a nem túl drága protokoll-ajándék, amit mindössze dedikálnia kellett kalligrafikus betűkkel világi-egyházi méltóságoknak, s alákanyarintania kispap éve alatt kialakított, majd gondosan begyakorolt, végül rutinszerűen használt ünnepi aláírását, ami szinte magától folyt a tintába mérsékeltén mártott lúd- vagy acél tollból, és külön előnye, hogy pénzbe sem került, mindössze néhány percbe. Az ilyen ajándékot a megajándékozott nem utasíthatta vissza, hanem a papi vagy világi illemdélex előírása szerint a könyvbe bele kellett lapoznia, egy-két kiragadott szót félhangosan mormolnia – a „milyen érdekes” hangosabb hozzászólásával –, majd következhetett a prédikáció-gyűjtemény átadás-étvétel cselekménysorozatának záró akkordja: az átvevő mélyen a szerző szemébe nézett és ígéretet tett: „Még ma este nekilátok e könyv olvasásának, hogy Főtisztelendőséged mélyenszántó gondolataival gazdagodjék elmém, (ha nem gyakorló, esetleg szabadkőműves), lelkem” (ha a „szagosome” szorgos látogatója vagy gyakorló hívő volt a megajándékozott).

¹ Fejér 1850.

² Klobusiczky 1906.

Talán illetlenség-e tudományos konferencia hallgatóit – illetve aktáinak olvasóit – e kisszerű jelenséggel untatni; s azonnal az előadó szemére lehet vetni, hogy a szóbanforgó, helyesebben a kinyomtatott beszédek legtöbbször élőszóban, hívekkel zsúfolásig teli templomokban elhangzott, tehát a bennük foglalt témák mégis eljutottak a „célközönséghez”. Ennek ellene lehet vetni, hogy az elhangzás és a befogadás közé egyenlőségjelet tenni bizony hiba lenne. A vizsgált időszakban a beszédek nem feltétlenül liturgikus keretben hangzottak el; legfőlegb mise előtt vagy mise után, s ha a hallgatók fizikailag jelen is voltak, figyelmük fáradékony, megosztott volt; a szónok minél hosszabban beszélt, a jelenlévők annál kevésbé tudták gondolatmenetét követni, esetleg a monoton hangszín, a templom rossz akusztikája, akár a tavaszi–nyári álmosító meleg, akár a téli, figyelmet gátoló hideg miatt. A hívek e beszédek mondanivalójából inkább élményszerű benyomásokat, gondolatfoszlányokat vihettek magukkal a mindennapok vallási életébe, mintsem koherens hitbéli és erkölcsi tanítást.

Ezért lehet a vallási mentalitás történetének nemzetközi és hazai szaktekintélyeivel³ együtt állítani, hogy a vallási élet mindennapjainak használati tárgyai, az érme, szobrok, olvasók, stb. mellett a szentképek hiteles tanúi használóik lelki-világának. A szentképekben tükröződnek a címben jelzett két pápaság eseményeinek olvasatai, amelyeket a legilletékesebbek fogalmaztak meg s közvetítőként a névtelen ideátor klerikusok juttattak el igazi „üzenet” gyanánt a hívek millióihoz képek, szimbólumok igénybevételével, az akkor már modernnek mondható nagyüzemi nyomdaipar segítségével.

IX. Piusz pápa (1846–1878) trónra lépése után rövid ideig rokonszenvvel figyelte kora vezéreszméit, ám amikor az 1848-as forradalom alatt saját fővárosából, Rómából álruhában kellett menekülnie, s tizenhét hónapot száműzetésben tölteni Gaeta városában, nézeteit felülvizsgálta és egyre inkább az Egyház belső életére összpontosította figyelmét. Ennek első, látványos eredménye Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának dogmakénti kihirdetése 1854-ben, amit a barokk korból bőséggel örökölt Mária-kultusz megújulása követett. A pápa ezzel kora híveinek várakozására felelt; a világegyház püspökeinek, az egyetemek hittudományi karainak, a szerzetesrendek illetékes képviselőinek a véleményét a Szentszék előzetesen kikérte, és a pápai tanítás pozitív fogadtatása minden előzetes, óvatos becslést felülmúlt. A szeplőtelenül fogantatott Szűz képeit a festőművészek alig győzték festeni, s a hittitokért köszönetül a pápa képmása is olcsó nyomatok, szentképek formájában hatalmas mennyiségben elterjedt; Franciaországban nem volt katolikus otthon a pápa falon függő arcképe nélkül.

A pápa ábrázolásának szép példája, amikor a keresztet vivő Krisztus jelenik meg a háttérben⁴, (17. kép) utalva a pápa 1848–1850 közötti viszontagságaira, valamint a kereszt hordozásának mindennapi keresztény kötelességére, amelyben IX. Piusz jár elől, mutat jó példát a katolikusoknak. Az Egyház mint tökéletes közösség jelenik meg a pápa által megszemélyesítve Péter bárkájában, amelyet

³ Pirote 1974. Szilárdfy 1995. 1997.

⁴ IX. Piusz pápasága – Bátorság jó és hű szolga! A tanítvány nem különb a mesterénél! Emlékezz rá, hogy Egyházam a könnyek, a türelem és a szeretet által erősödik meg.

ugyan háborgó tenger vesz körül, ám az mégsem süllyed el. Az Egyházi Államat 1870. szeptember 20-án elnyelte ugyan Itália „tengerének hullámsírja”, és a pápa a Vatikán foglyának nyilvánította magát, az Egyház hajója azonban halad tovább az emberiség történelmének viharos tengerén. Az alvó Krisztus és IX. Piusz mögött a két matróz⁵ láthatólag küszködik a vitorlával, a pápa arcát azonban fenséges nyugalom tölti el, és áldásra emelt keze azt a biztonságtudatot sugározza, amit az Egyház hosszú, viharos múltjának ismerete kölcsönöz (18. kép). Ezzel a szentképpel érdemes összevetni a székesfehérvári püspöki palotában lévő nagyméretű táblaképet, mert ez utóbbi ugyancsak Péter bárkáját ábrázolja. Emilio Rovillon római művész festette 1872–1873-ban, és Jekelfalusy Vince székesfehérvári püspök személyéhez fűződik.

Fehérvárra kerülve Jekelfalusy Vince kinevezett szepesi püspök volt az 1848-as forradalom alatt, majd az abban való részvétel vádjával letartóztatták. A bécsi udvar természetesen nem engedélyezte püspökké szentelését, ő pedig elítélése után Kassán letöltötte a börtönbüntetést, Ausztriában a számkivetést. A politikai megengesztelődés jeleként 1866-ban a pozsonyi társaskáptalan nagypréposti tisztségét viselte, majd püspöki kinevezést kapott Székesfehérvárra, amit IX. Piusz pápa 1867. február 22-én jóváhagyott. Bár sokat betegeskedett, főpásztori feladatait példásan ellátta. 1869-ben püspöktársaival együtt az egybehívott egyetemes zsinatra Rómába utazott és azon részt vett. Ő volt az egyetlen magyar püspök, aki a pápai primátust és tévedhetetlenséget megszavazni ott maradt a IV. szesszió, s csak utána tért vissza. Schopper György roznói püspök mellett csak neki volt bátorsága kihirdetni a politikai körökben oly nagy ellenkezést kiváltó dogmát, amiért miniszterelnöki dorgálásban részesült. IX. Piusz pápa, hűséges püspökét jutalmazandó, két nagyméretű táblaképet ajándékozott neki. A Péter bárkája festmény (22. kép) párja a Guido Reni hatását mutató Mária mennybevétele (21. kép). Jekelfalusy 1874. május 15-én Rómában halt meg, tetejét a káptalan hazahozatta, ám a szíve – akarata szerint – Rómában maradt.

A kép feliratot visel: *Semper agitur navicula Petri, sed mergitur numquam*, ami Nagy Szent Leó pápa egyik beszédéből vett idézet. A pápa mögött a töviskoronás Krisztus, amint jobbával a pápa kormányon nyugvó kezét fogja, s baljával mintegy átöleli IX. Piuszt. A háttérben a Kálvária hegye a három kereszttel látható. Az Egyházat megszemélyesítő női alak szintén a bárkában ül, kezében a Szent Péter-bazilika, fölötte a Szentlélek galambja, amint fénysugarait árasztja.

A pápa 1867-ben többszáz egybesereglett püspök társaságában ülte meg Szent Péter és Szent Pál apostolok vértanúságát, s a két apostolfejedelem is egyre gyakrabban megjelent a szentképeken a Jézus Szíve-kultusz virágkorában, ami nyomát ott hagyta az egyik apostol, Pál képén (5–6. kép). A szív-kultusz mellett Szűz Mária erényeinek utánzása sokféle ájtatosságban megtalálható (7. kép).⁶ A Szep-lőtelen Fogantatás dogmájának kimondása (1854) után négy évvel a Lourdes

⁵ Péter bárkája – Ments meg Uram bennünket, mert elveszünk. Mt 8,25. – Kishitűek, miért féltetek? Én alszom, de a szívem virraszt. Énekek Éneke 5,2.

⁶ Mária gyermekének érme. Éjjel-nappal szívemen viselem. Képe mindenhová követ engem. Mindent gyöngédsége kezeiből kaptam. Hogyan felejtethném el egyetlen napra is? Örök ígéretet teszek, szeretni, áldani fogom mindörökké!

városka melletti Mária-jelenések mintegy visszaigazolták a pápa dogmatikus állásfoglalásának helyességét, s elindulnak a tömegméretű zarándoklások, amelyek heves egyházellenességet váltottak ki, elegendő Emile Zola regényére utalni (1. kép).

A Szentszűz Szíve a hívő lélek számára követendő példa (8. kép).⁷ Jézus Szíve és Mária Szíve mellett jelen lehet Szent József Szíve is (9. kép).⁸ A Jézus Szíve-fohászok búcsúval járnak (2. kép),⁹ tökéletesítik a hívek lelkét, méltóvá tesznek az Oltáriszentség vételére – természetesen jól végzett szentgyónás után. A szőlőfűrtökből kehelybe csorduló vért sajtoló gyermek Jézus alakja (3. kép)¹⁰ átvezet a Szent Vér kultuszához, (4. kép)¹¹ ami az egyszerre szenvedő és győzedelmes Egyház témáját rejt, Szent Ágoston szavaival: Ideo victor, quia victima (10. kép).¹² Az Egyház ellenségei az önkényuralom, a szabadgondolkodás és a visszapogányosodott világ. Ezért kell engesztelni az eucharisztikus Szívet, miközben a Sátán szentségtörések ösztönzője (11. kép).¹³

Az apácáknál nevelkedett leányok távozásukkor emléklapot kaptak, amelyet a nyomtatvány negyedik oldalán névre szólóan lehetett kitölteni, s a volt növendék búcsút vett az intézeti kápolnától és esküt tett, hogy Mária gyermeke marad. A második és harmadik oldalon Mária látja el jótanácsokkal leányát, s óvja a világi hívságoktól, színházról (12. kép).¹⁴ A csábítás nem marad el, Mária gyermeke azonban hűséges (13. kép).¹⁵ A keresztény lélek tehát nyugodtan hajózhat órangyalával együtt a Remény nevet viselő sajkában a Szeretet lobogója alatt az örök élet kikötője felé (14. kép).¹⁶

Az evilág és az örökkévalóság közötti szakadékot a kereszt hidalja át, akár a gyermek Jézus várja a kígyó elől reszkető léptekkel átmenekülő báránnyt (15.

⁷ Mária Szent Szívének utánzása.

⁸ Az Út oly hosszú, az idő oly rövid! Bárcsak mindhárom nálam lenne...

⁹ Íme a Szív, amely annyira szerette az embereket. Jézus édes Szíve, légy az én Szerelmem (300 nap).

¹⁰ A legszentebb Oltáriszentség Istene.

¹¹ Dicsértessék és áldassék Jézus nagyon drága Vére.

¹² Ideo victor quia victima. Győzött, mert áldozat. (Szent Ágoston) Íme, miként győzedelmeskedik az Egyház az üldözések közepette. – Jézus Krisztus legyőzte a Sátánt életét adva az emberekért és 18 évszázad óta nem volt egyetlen század sem, amelyben az Egyház nem élte volna újra szenvedését és győzelmét, harcolva az istentelenség, az érzékliség és az önkényuralom ellen.

¹³ Az eucharisztikus Szív engesztelése. – Ó, Jézus, elfelejtettek a magukra hagyatott tabernákulumokban, ahol szereteted sóvárog, a templomokban, vagy ahol téged bántanak, a közönyös, szentségtörő szívekben, és az én saját, bűnös szívemben. Eucharisztikus Szív, neked adom magam, jöjj vissza, jöjj vissza. Bocsáss meg nekem, a szeretet erejében mindenért engesztelni fogok.

¹⁴ Intézeti emlék. – A Szent Szűz utolsó tanácsai a (távozni készülő) bennlakónak: Légy hozzám hűséges, én vigyázni fogok. Reád. – Ó, Mária, megáldottál érkezésem napján... – Áldj meg engem távozásom napján.

¹⁵ A megpróbáltatás. – Megesküdtem, Máriához tartozom, – meneküljetek, hiú örömök, hamis hívságok, – Csábításaitok nem keltik föl vágyamat, – Aki titeket birtokol, elvesztette a boldogságot.

¹⁶ A boldog átkelés. – Anyja imádkozik, Istene megáldja, órangyala vezeti, hogyan ne érkezne a kikötőbe? – A Máriára hagyatkozás egyszerű képe. – Nem félek semmitől mindig Anyám szemei előtt járva.

városka melletti Mária-jelenések mintegy visszaigazolták a pápa dogmatikus állásfoglalásának helyességét, s elindulnak a tömegméretű zarándoklások, amelyek heves egyházellenességet váltottak ki, elegendő Emile Zola regényére utalni (1. kép).

A Szentszűz Szíve a hívő lélek számára követendő példa (8. kép).⁷ Jézus Szíve és Mária Szíve mellett jelen lehet Szent József Szíve is (9. kép).⁸ A Jézus Szíve-fohászok búcsúval járnak (2. kép),⁹ tökéletesítik a hívek lelkét, méltóvá tesznek az Oltáriszentség vételére – természetesen jól végzett szentgyónás után. A szőlőfűrtökből kehelybe csorduló vért sajtoló gyermek Jézus alakja (3. kép)¹⁰ átvezet a Szent Vér kultuszához, (4. kép)¹¹ ami az egyszerre szenvedő és győzedelmes Egyház témáját rejt, Szent Ágoston szavaival: Ideo victor, quia victima (10. kép).¹² Az Egyház ellenségei az önkényuralom, a szabadgondolkodás és a visszapogányosodott világ. Ezért kell engesztelni az eucharisztikus Szívet, miközben a Sátán szentségtörések ösztönzője (11. kép).¹³

Az apácáknál nevelkedett leányok távozásukkor emléklapot kaptak, amelyet a nyomtatvány negyedik oldalán névre szólóan lehetett kitölteni, s a volt növendék búcsút vett az intézeti kápolnától és esküt tett, hogy Mária gyermeke marad. A második és harmadik oldalon Mária látja el jótanácsokkal leányát, s óvja a világi hívságoktól, színházról (12. kép).¹⁴ A csábítás nem marad el, Mária gyermeke azonban hűséges (13. kép).¹⁵ A keresztény lélek tehát nyugodtan hajózhat őrangyalával együtt a Remény nevet viselő sajkában a Szeretet lobogója alatt az örök élet kikötője felé (14. kép).¹⁶

Az evilág és az örökkévalóság közötti szakadékot a kereszt hidalja át, akár a gyermek Jézus várja a kígyó elől reszkető léptekkel átmenekülő báránnyt (15.

⁷ Mária Szent Szívének utánzása.

⁸ Az Út oly hosszú, az idő oly rövid! Bárcsak mindhárom nálam lenne...

⁹ Íme a Szív, amely annyira szerette az embereket. Jézus édes Szíve, légy az én Szerelmem (300 nap).

¹⁰ A legszentebb Oltáriszentség Istene.

¹¹ Dicsértessék és áldassék Jézus nagyon drága Vére.

¹² Ideo victor quia victima. Győzött, mert áldozat. (Szent Ágoston) Íme, miként győzedelmeskedik az Egyház az üldözések közepette. – Jézus Krisztus legyőzte a Sátánt életét adva az emberekért és 18 évszázad óta nem volt egyetlen század sem, amelyben az Egyház nem élte volna újra szenvedését és győzelmét, harcolva az istentelenség, az érzékiesség és az önkényuralom ellen.

¹³ Az eucharisztikus Szív engesztelése. – Ó, Jézus, elfelejtettek a magukra hagyatott tabernákulumokban, ahol szereteted sóvárog, a templomokban, vagy ahol téged bántanak, a közönyös, szentségtörő szívekben, és az én saját, bűnös szívemben. Eucharisztikus Szív, neked adom magam, jöjj vissza, jöjj vissza. Bocsáss meg nekem, a szeretet erejében mindenért engesztelni fogok.

¹⁴ Intézeti emlék. – A Szent Szűz utolsó tanácsai a (távozni készülő) bennlakónak: Légy hozzám hűséges, én vigyázni fogok. Reád. – Ó, Mária, megáldottál érkezésem napján... – Áldj meg engem távozásom napján.

¹⁵ A megpróbáltatás. – Megesküdtem, Mária-hoz tartozom, – meneküljetek, hiú örömök, hamis hívságok, – Csábításaitok nem keltik föl vágyamat, – Aki titeket birtokol, elvesztette a boldogságot.

¹⁶ A boldog átkelés. – Anyja imádkozik, Istene megáldja, őrangyala vezeti, hogyan ne érkezne a kikötőbe? – A Mária-ra hagyatkozás egyszerű képe. – Nem félek semmitől mindig Anyám szeméi előtt járva.

kép)¹⁷, akár a feltámadt Üdvözítő a feléje tövisek között haladó hajadont¹⁸. Mindennek összegzése az evilág múlandósága, Isten örök és mindenholi jelenléte, ami az ember hitét élteti (16. kép).¹⁹

A két pápa idején készített szentképek papírcsipkái letöredezhetnek, a vallásos nyelvezet szimbólumai, főként a kor politikai, eszmei történéseire adott válaszok idejét múltak tűnhetnek – s azok is gyakran –, ám a lényegi feladatukat betöltötték. Milliók számára juttatták el a keresztény tanítás éppen aktuális üzenetét és előkészítették az 1900-as jubileumi Szentévet, amelynek megtartását nem zavarta az, hogy a pápa elvesztette evilági hatalmát, s a Vatikán foglya volt. XIII. Leóhoz százezerszámra érkeztek látogatói, a zarándokok, s tettek tanúságot katolikus hitükről (20. kép). Ez utóbbi fölött pedig nem jár el az idő. A szentképek idővel múzeumi tárggyá lehetnek, a hit azonban időtálló. Az Egyházon kívül nincs üdvösség, ezért tömörültek a hívek a pápák köré (19. kép).

A párizsi Place de Saint-Sulpice környékén és sok más helyütt, a francia meg német nyelvterületen működő szentképkiafók hatásos munkát végeztek az ultramontán eszmék terjesztésén túl, egész nemzedékek hitbeli elmélyülését „nagyüzemi” módon szolgálták.

Irodalom

FEJÉR György

1850 *Pest főtemplomában elmondott s a mostani idők szükségéhez alkalmaztatott vasárnapi, ünnepi s alkalmatosságbeli egyházi beszédek*. Pest.

KLOBUSICZKY Péter

1906 *Szent beszédei*. Szatmár.

PIROTTE, Jean

1974 *Les images de dévotion, témoins de la mentalité d'une époque. 1840–1965. Méthodologie d'une enquête dans le Namurois. Revue d'histoire de la spiritualité*, t. 50. 479–505.

PIROTTE, Jean

2001 *Rêves de chrétienté et reconquête sociale. Esthétique et pratiques du remembrement catholique au XIXe siècle*. In: NEUBERG, André ed. *Le choc des libertés. L'Eglise en Luxembourg de Pie VII à Léon XIII (1800–1880)*. Musée en Piconrue Bastogne, Luxembourg, 9–31.

¹⁷ A borzalmas átkelés. – Ha tudod hordani keresztmet életeden át, ez a kereszt üdvösséges pallóhíd lesz a halál pillanatában. – Jézus a keresztény lélek vágya.

¹⁸ Jézus Krisztus és közöttöm az ő végtelen tökéletessége szakadékot ás, amit a bűn még mélyebbé váj, de a szenvedés és a kereszt által, ó, én Istenem, hozzád fogok érkezni.

¹⁹ Hitélet vagy Isten mindenütt jelen van. – A hitélet minden illúziót eloszlat és meglátatja velünk, hogy itt lenn minden hiúság és hazugság.

SZILÁRDFY Zoltán

1995 *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I. 17–18. század.* Devotio Hungarorum 2. Néprajzi Tanszék, Szeged.

1995 *A magánáhitat szentképei II. 19–20. század.* Devotio Hungarorum 4. Néprajzi Tanszék, Szeged.

József Török

Church History and Sacred Images during the Pontificate of Pius IX and Leo XIII (1846–1903)

International and national experts in the history of religious mentality consider a proved fact since decades that the objects of the everyday religious life; the coins, sculptures, rosaries, sacred images, etc. are authentic evidences of the mentality of their users. The presented sacred images and the two table images equally reflect well the church-political and dogma-historical individuals of the pontificate of Pius IX and Leo XIII. The Pope, helped by God, lead the Church in Peter's boat through the stormy sea of history to a safe port. The free-thinking, the secular arm and the immortality attack in vain the Church because the respect of the Holy Heart and Virgin Mary, the taking of the Eucharist make souls strong and brave. The French, Belgian and German sacred image publishers provided the spiritual life of large masses with daily nutriment.